

INTRODUCTION OF INNOVATIVE METHODS TO EDUCATION IN UZBEKISTAN

Husanova Muyassar Chapayevna¹, Baxtiyor Azimov Alimova², Saboxat Zarifovna³

¹ Termez State University Master's Department 5A 111101-1st year Master of Music Education and Arts, ² Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the State Conservatory of Uzbekistan, ³ Termiz State University, Department of Music Education. He is an excellent graduate of secondary special vocational education, winner of the State Prize of Fame

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4898051>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2021
Accepted: 25th May 2021
Online: 30th May 2021

KEY WORDS

innovation, technology,
method, education,
classification, pedagogue,
program.

ABSTRACT

This article is about the introduction of innovative methods in the field of education in Uzbekistan, changes in the socio-economic, political, cultural spheres, as well as the growth of intellectual potential, the level of quality and efficiency of education.

O'ZBEKISTON TA'LIM SOHASIGA INNOVATSION METODNING KIRIB KELISHI

Husanova Muyassar Chapayevna¹, Baxtiyor Azimov Alimova², Saboxat Zarifovna³

¹ Termiz Davlat Universiteti magistratura bo'limi 5A 111101-Musiqiy ta'lim va san'at yo'nalishi 1-bosqich magistranti, ² O'zbekiston Davlat konservatoriyasi pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, ³ Termiz davlat universiteti musiqiy ta'lim kafedrasida o'qituvchisi. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi a'lochisi, shuhrat davlat mukofoti sohibasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-May 2021
Ma'qullandi: 25-May 2021
Chop etildi: 30-May 2021

KALIT SO'ZLAR

innovatsiya, texnologiya,
metod, ta'lim,
klassifikatsiya, pedagog,
dastur.

ANNOTATSIYA

Bu maqolada O'zbekiston ta'lim sohasiga innovatsion metodning kirib kelishi haqida bo'lib, iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy, madaniy sohalarda bo'layotgan o'zgarishlar, yangiliklar shu bilan birga intellektual salohiyatning o'sishi, sifat darajasiga, talim samaradorligining oshirishga qaratilgan.

O'zbekistonda iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy, madaniy sohalarda bo'layotgan o'zgarishlar kelajakda mamlakatimizning intellektual imkoniyatlarini belgilab beruvchi va uni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblangan ta'lim tizimiga ham bog'liq ekanligini xisobga olish kerak. Shu bilan birga intellektual salohiyatning o'sishi, sifat

darajasida rivojlantirish nafaqat ta'lim samaradorligining oshishiga, shu sohadagi tizim takomillashuviga o'z ta'sirini o'tkazibgina qolmay, balki mazkur ijtimoiy tizimning barcha sohalari o'sishiga ham sezilarli darajada ta'sir etadi. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'limdagi strategik yo'nalishlardan biri ta'lim muassasalarining

innovatsion faoliyati asosiy omil sifatida belgilab berilayapti.

Ta'lim tizimini isloh qilishning zarurligini tushunib yetish, amaliyotda ta'lim muassasalarini innovatsion jarayonlarga qo'shilishini taqozo etmoqda, o'zini yaratish imkoni mavjud innovatsion maydonda ko'rish va eng muhimi aniq yangiliklarni o'zlashtirishdan iborat.

Bu holat bugungi kunda o'ta dolzarbligi bilan muhimdir, chunki, ushbu jarayon (innovatsion jarayon) ta'lim muassasalarini yashash sharti (bevosita va ko'chma ma'noda ham), kelajak avlodlar va pedagoglar jamoasining aloqalarini ijtimoiy himoyalash sharti bo'lib ham xizmat qiladi. Hayot ta'lim muassasalari oldiga yangi, mumkin bo'lmagandek tuyulgan vazifalarni, ya'ni eskichasiga ishlab turib, aniq yangiliklarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etishni oldimizga qo'yimoqda.

Barcha yangiliklarga o'ta ehtiyotkorlik bilan yondashadigan, o'tmish boylıklariga, tajribalarga e'tiqod ruhida tarbiyalangan, stabillikni yoqtiradigan keksa avlodni, shuningdek hech qanday o'zgarishlarni xohlamaydigan pedagoglarni ham tushunish mumkin. Bunday holatda "innovatsion jarayonlar orqasidan quvish" bugungi kun hayotimizning ajralmas qismi ekanligini ham tushunish zarur. Xohlaymizmi yoki yo'q bizning ta'lim muassasalari devorining orqasida bozor va bozor munosabatlari jarayoni ketayapti.

Bu jarayon to'g'ridan-to'g'ri bizga tegishlidir, chunki ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat tushunchasi ularni raqobat qobiliyati, ta'lim sifati, ijtimoiy buyurtmalar bularning hammasi turmushimizga kirib kelayapti. To'g'rirog'i, bu jarayon biz yashayotgan muhit, hayot tarzi ekanligini har doim his etib turishimiz kerak.

Bu jarayonga qarshi turish befoyda va havflidir. Biz tanlash imkoniyatiga ega

emasimiz va ushbu tezkor jarayon (quvish jarayoni) da ishtirok etishga majburmiz. Mazkur jarayonda eng muhimi aql bilan, foydali tarzda, o'z jamoamiz rivoji uchun ishtirok etish zarur. Ko'pchilik mutaxassislar fikricha, o'zgarishlarga qobiliyat, rivojlanishning hal qiluvchi omili, u yoki bu ta'lim muassasalarining raqobat qobiliyatini ta'minlovchi asosiy omil, deb hisoblaydilar.

Bugungi kunda maktab va oliy ta'lim tizimidagi an'anaviy va ommaviy ko'rinishdagi ta'lim va tarbiya jarayonlari o'rniga ta'lim muassasalari rivojlanishida o'ziga xos yangilik bo'lib innovatsion jarayonlar kirib kelmoqda. **Innovatsiya** (in-"lik", novus-"yangi") **yangilik kiritish**, yangilik degan ma'noni anglatadi.

"Innovatsion ta'lim" deganda odatda o'quv jarayoniga yangi (foydali) elementlar olib kirish tushuniladi. Shuning uchun ta'lim tizimida innovatsiya o'zgartirish bilan bevosita bog'liq. Bunday o'zgartirishlar ta'lim tizimining:

1. maqsadiga, mazmuniga, metod, texnologiyasiga, tashkil etish shakli va boshqaruv tizimiga;
2. pedagogik faoliyatdagi o'ziga xoslik va o'quv-bilish jarayonini tashkil etishga;
3. ta'lim darajalarini nazorat qilish va baholash tizimiga;
4. o'quv-metodik ta'minotiga;
5. tarbiyaviy ishlar tizimiga;
6. o'quv reja va o'quv dasturlariga;
7. o'quvchi va o'qituvchi faoliyatiga bog'liq.

Yangilik tarixiy aspektda nisbiylik ahamiyat kasb etadi. Yangilik aniq tarixiy xarakterga ega, ya'ni o'z vaqtdan oldin paydo bo'lishi mumkin, o'z vaqtida me'yor bo'lishi yoki eskirishi ham mumkin. Maktab yoki oliy tizimning rivojlanish jarayonida, ehtimol ta'lim tizimi butunicha:

8. absolyut yangiligi (o'xshashi, prototipning yo'qligi);

9. nisbatan yangiligi;

10. o'ziga xos, ixtirochiligi ko'rinishidagilar hisobga olinadi.

Yangilik xillari (tiplar) maktab va oliy tizimda turlicha asoslarga ko'ra guruhlanadi:

Birinchi klassifikatsiya (guruh) yangiliklarni kiritish, maktab va oliy tizimda sodir bo'ladigan pedagogik jarayonga aloqadorligi bilan asoslanadi. Ushbu jarayonni tushunishga tayanib, quyidagi ko'rinishdagi yangilik xillarini ajratish mumkin:

11. ta'lim maqsadi va mazmuniga;

12. pedagogik jarayon metodikasi, vazifalari, usullari, texnologiyalarga;

13. ta'lim va tarbiyani tashkil etish shakllari va vositalari;

14. rahbariyat, pedagog va o'quvchilar faoliyatiga.

Ta'lim tizimiga ikkinchi klassifikatsiya (guruh) yangilikni kiritish masshtabi (hajmi) belgisiga asoslanadi. Bu yerda quyidagi o'zgarishlarni ajratish mumkin:

15. bir-birlari bilan bog'liq bo'lmagan lokal va alohida (bir

tomonlamalilik);

i. kompleks, o'zaro bir-biri bilan bog'liq;

ii. butun maktab va oliy tizimni qamrab oluvchi, tizimli.

Uchinchi klassifikatsiya (guruh) innovatsion imkoniyatlarga qarab amalga oshiriladi. Bu holatda e'tiborga olinadi:

ii. ta'lim dasturlari, o'quv rejalar, tuzilmalarni takomillashtirish,

ixtirochilik, ko'rinishlarni o'zgartirish bilan bog'liq ma'lum va qabul qilinganlarni modifikatsiyalash;

16. kombinatorlikka (o'zgartirishlar) xos yangilik kiritish;

17. radikal o'zgartirishlar.

Yangilik kiritishning to'rtinchi klassifikatsiyasi (guruh) oldingilariga nisbatan belgilariga asoslanib, guruhlanadi. Bunday yondashuvda yangilik o'rin almashuvchi, bekor qilinuvchi yoki ochib beruvchilarga qarab belgilanadi. Bu holatda maktab va oliy tizimda yangilanish manbai sifatida:

a. mamlakat, region, shahar, tumanning ehtiyoji sifatidagi ijtimoiy

buyurtmasi;

i. ijtimoiy buyurtmani region va viloyat ahamiyatiga molik qonun va

hujjatlarda aks etishi;

b. inson to'g'risidagi kompleks fanga erishish, ilg'or pedagogik tajriba;

c. xato va kamchiliklarni sinashda rahbar va pedagoglarning intuitsiyasi

va ijodkorligi;

d. tajriba-sinov ishlari;

e. ilg'or chet el tajribalari.

Mamlakatimizda rivojlanib borayotgan innovatsion siyosat ta'lim oldiga muhim va mas'uliyatli vazifalarni qo'ymoqda. 2006 yil iyul oyida Sankt-Peterburg shahrida "Sakkizlik guruhi" tomonidan Sammitda qabul qilingan "**XXI asrda innovatsion jamiyat uchun ta'lim**" to'g'risidagi hujjat g'oyalarini yiriklashtirishni hisobga olishni va muammoning yechimini talab etadi.

Fanni va innovatsiyani kelajakda rivojlantirish strategiyasida "innovatsion insonni" yaratish, ya'ni ishlashidan qat'iy nazar u innovatsiya va yangi bilimlarga moyil bo'lishi kerak. Shu bois, bugungi kunda zamonaviy innovatsion yaroqlilik yuzaga kelmoqda.

Hozirgi milliy loyihalar saytida "innovatsion ta'lim" iborasi paydo bo'lmoqda va unda aytilishicha innovatsion ta'lim o'qitishni yangi bilimlarni yaratish jarayonida amalga oshirishni taqozo etmoqda. Bu esa, bugungi kunda mavjud "Innovatsion ta'lim texnologiyalari" tushunchasi bilan yangi

“innovatsion ta’lim” tushunchalarini bir-biridan ajratishni talab etmoqda.

Ta’lim sohasi - mamlakatimizda birinchilardan bo’lib faol innovatsion harakatni boshladi. Ma’lum bosqichda XX asr oxirlarida bunday harakatlar yo’lga qo’yilgan edi. Masalan, A.G.Rivin va V.K.Dyachenko tomonidan o’qitishni jamoaviy o’qitish, D.B.Elkonin, V.V.Davbidov, L.V.Zankovlar tomonidan ilgari surilgan rivojlantiruvchi innovatsion ta’lim to’g’risidagi qarashlar o’z vaqtida ma’lum ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga boshqa innovatsion ta’lim texnologiyalari: dialektik o’qitish usullari (A.I.Goncharuk, V.L.Zarina), o’qitishning individual yo’nalishli usuli (A.A.Yarulov), “Ekologiya va dialektika” (L.V.Tarasov), evristik o’qitish (A.V.Xutorskoy) dialog madaniyati (V.S.Bibler,

S.Yu.Kurganov), loyihali o’z-o’zini refleksiya (G.P.Shedrovitskaya) va b.q.larni keltirish mumkin.

Yuqoridagi keltirilgan texnologiyalar o’qitishda o’zlashtirishni yuqori ko’tarish, o’quv jarayonida qiziqtirishni, o’quv materialini tushunishni yaxshilashni, funksional savodxonlikni shakllantirishni, loyihali savodxonlikni, nazariy tafakkurni, ekologik va iqtisodiy tafakkurni, kommunikativlikni, ijtimoiy faollikni, fuqarolik ongini, o’z-o’zini anglash va boshqa vazifalarni hal etishga yo’naltirilgan edi.

Hozirda boshqa faoliyat sohalari, jumladan, ishlab chiqarish rivojlanishining innovatsion yo’liga o’tgach, ta’lim sohasi ularga faqat yetakchilarni tayyorlash funksiyasini bajardi. Lekin aslida esa boshqacha ko’rinish ko’zga tashlanadi. Ilgari jamiyat uchun uncha ko’p bo’lmagan va mustaqil shakllangan innovatorlar yetarli edi.

Yuqorida sanab o’tilgan ta’lim texnologiyalari uchun innovatorlar faqat pedagoglar edi, ularning innovatsiyalari o’quvchilarda zaruriy sifatlarni shakllanishiga

yo’naltirilgan bo’lib, innovatsion tafakkur, qobiliyatni innovatsion faoliyatiga yo’naltirishga e’tibor qaratilmagan. Bildirilgan fikrlar “innovatsion ta’lim texnologiyalari” va “innovatsion ta’lim” tushunchalarini quyidagi tarzda ajratib, alohida qarab chiqishni talab etadi:

✓ innovatsion ta’lim texnologiyalari va dasturlari - bu barcha ta’lim

texnologiyalari, yaratuvchi va ularni rivojlantiruvchi pedagogik innovatsion faoliyatining natijasi hisoblanadi.

✓ innovatsion ta’lim - bu shunday innovatsion ta’lim texnologiyalari va

dasturlariki, unda pedagog innovatsion faoliyati natijasi bo’lib, o’qitilayotganlar innovatsion g’oyalarni yaratuvchisi (generatsiya) hisoblanadi;

✓ ishlab chiqarishning monoinnovatsionligi (mutaxassislar

innovatsiyasi) ta’limning monoinnovatsion - (pedagog innovatsiyasi) emasligiga to’g’ri keladi, uning innovatsiyaligi, pedagog innovatsiyaligi, ularning oqibati, o’qitilayotganlarning innovatsiyasidir.

Bu o’rinda, masalaning dolzarbligi mavjud “mono” innovatsion ta’lim texnologiyalarini “bi”-innovatsion xolatigacha rivojlantirishdan iborat. Bular bir qator chet el o’qituvchilari misolida, ular tomonidan yaratilgan tajribalar, ixtirolar misolida o’z amaliy isboti bilan tasdiqlangan. Zamonaviy fan yutuqlari asosida kuchli, talantli, tafakkur orqali amalga oshirilishini, ya’ni ixtiroli masalalarni hal etish nazariyasi IMEN yo’li bilan hal etish mumkinligi isbotlangan. Bir qator rivojlangan mamlakatlar ilmiy laboratoriyalarida (IMEN) **IMEN**- pedagogikaga “bilimlarni ixtiro qilish”, deb nomlangan yangi metod yaratildi. IMENning integratsiya asoslari eng ko’p tarqalgan barcha innovatsion pedagogik

texnologiyalar bilan birgalikda ishlab chiqildi. Buning qo‘shimcha samarasi - turli pedagogik texnologiyalarni amaliy dialektika tilida yozib chiqish imkonini beradi.

Dunyodagi global o‘zgarishlar jarayoni, mamlakatimizdagi iqtisodiy va ijtimoiy - madaniy sohalaridagi o‘zgarishlar, ta’lim tizimida tayyorlanayotgan mutaxassislariga jiddiy e’tibor qaratishni taqozo etadi. Pedagogik ta’lim sohasida 80-90 yillarda kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimi yagona, yaxlit tizim sifatida innovatsion xarakter kasb etib, quyidagi jarayonlarga e’tiborni qaratganini ko‘ramiz:

18. ta’lim alohidaligi (detsentralizatsiya) ma’lum regionlarda ushbu sohani mustaqil rivojlantirish va ma’lum mutaxassislariga “buyurtma portfeli” ni shakllantirish imkonini berdi;

19. oliy o‘quv yurtlarini demokratlashtirish, pedagogik jarayonni tashkil etishning shakl, vosita va shartlarini belgilashda mustaqillikni ta’minlovchi imkoniyatni berdi;

20. umumta’lim va musiqa maktablari muassasalarini tiplariga muvofiq tarzda pedagog uchun o‘zining pedagogik faoliyatini loyihalash va o‘quvchilarni rivojlantirish vositasi sifatida o‘zi o‘qitadigan o‘quv fanidan foydalanishda erkinlik berish va bu borada umumta’lim va musiqa maktablarining ehtiyojini hisobga olish uchun imkoniyatlar berdi;

21. olinayotgan pedagogik ta’lim mazmuni va darajasini tanlash imkonini o‘z ichiga oluvchi individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqishga mo‘ljallangan o‘quvchining shaxsiy qiziqishlarini qoniqtirish zaruratini ko‘zda tutadi;

22. uning turli darajadagi imkoniyatlar asosida qisqa muddat ichida professional ta’lim beruvchi mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi.

Yuqorida aytib o‘tilgan jarayonlar ma’lum davrlarda kuchli ta’sir etgan bo‘lsada, bu o‘rinda an’anaviy tarzda kadrlar tayyorlashga nisbatan innovatsion jarayonlar o‘rtasida ma’lum dialektik o‘zaro bog‘liqlik mavjudligini e’tirof etgan holda, an’anaviy va innovatsion ta’limning har birining o‘ziga xos jihatlari e’tibor qaratish lozim.

An’anaviy pedagogik ta’lim mazmuni tashkil etishi jixatidan aniq o‘quv fani va maxsus mutaxassis o‘qituvchilarni tayyorlashga qaratilgan. Kasbiy- pedagogik tayyorgarlikdagi an’anaviy tizimda faoliyatli yondashuv asosida o‘quv-tarbiyaviy jarayon yotadi va bu jarayonda ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabatlar sub’ekt-ob’ekt tarzida yo‘lga qo‘yilgan. Bu yerda sub’ekt - o‘qituvchi ma’lum chegaralangan sharoitda bo‘lib, uning faoliyatini o‘quv reja va o‘quv dasturi boshqaradi hamda munosabatlar qat’iy belgilab qo‘yilgan. Ob’ekt – o‘quvchi-talaba ma’lum darajadagi bilim hajmi bilan chegaralangan.

An’anaviy ta’lim mazmun jihatidan o‘zaro bog‘liq avtonom faoliyat bilan belgilangan: o‘qituvchini o‘qitish faoliyati va o‘quvchitalabani o‘quv bilish faoliyati; o‘qiyotgan talaba o‘qituvchi rejasining ijrochisi va boshqaruv ob’ekti bo‘lib faoliyat ko‘rsatadi.

An’anaviylikdagi o‘quv jarayonida o‘zaro faoliyat taqlid qilish, imitatsiya, namuna bo‘yicha faoliyat ko‘rsatish, ijtimoiy va shaxslararo o‘zaro ta’sirning bir xildaligi, tashqi nazorat va natijani baholash, bularning barchasi bilish motivlarini qisqartirish, bilish motivlarini kengayishiga imkon bermaydi.

1990-2000 yillar davomida nazariya va amaliyotda pedagogik ta’limga yangicha yondashuvlar ishlab chiqildi. Amaliy jarayonlar “yuqoridan” va “quyidan” boshlandi. “Yuqoridan” harakat oliy ta’limga yangi o‘quv rejalarini joriy qilinishi bilan boshlanadi. Yangi o‘quv rejalariga ko‘ra oliy

ta'lim o'quv fanlarini kurslar bo'yicha mustaqil o'tish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Bunday "demokratik erkinlik" kafedralar va fakultetlar tomonidan o'zgacha ijodkorlik bilan qabul qilindi va bu "quyidan" bo'layotgan o'zgarishlar ko'plab "pedagog-novator"lar harakatini yuzaga keltirdi. Innovatsion harakatlarni bir nechta, jumladan, tashkiliy, mazmunli, metodik ko'rsatkichlari yuzaga keldi va amaliyotga joriy qilindi. Ushbu holatlar ko'plab pedagogika va psixologiya kafedralar yig'ilishlarining asosiy masalasi sifatida muhokamaga qo'yildi hamda davlat o'quv rejasi, dasturlari asosida har bir oliy o'quv yurti o'zlarining ishchi o'quv reja va ishchi o'quv dasturlarini ishlab chiqishga kirishildi.

Bu esa joylarda har bir fan o'qitilishining innovatsion texnologiyalarini joriy etish va qo'llash uchun imkoniyatlar yaratdi. Mazkur o'zgarishlar respublikadagi barcha oliy o'quv yurtlari o'quv rejalariga pedagogik-psixologik fanlar hajmini 20-25% gacha ortishiga sababchi bo'ldi.

Musiqa cholg'ulari tarixiga kelsak, Xalq cholg'ulari Markaziy Osiyo aholisining turmushi va faoliyatiga singib ketganligi, inson ma'naviyatining ajralmas tarkibiy qismiga aylanganligi tufayli «Navro'z», «Lola sayli», «Hosil bayrami», «Qovun sayli», «Uzum sayli», «Paxta bayrami» va shunga o'xshash shodiyonalarni cholg'ularsiz tasavvur qilish qiyin. Xalq ommaviy sayil va bayramlarida karnay, surnay, doyra, nog'ora kabi musiqa cholg'ulari keng qo'llanilganligini kuzatamiz. Xalq raqslari aslida qosh o'yini, yelka o'yini, bosh o'yini

kabilarni o'z ichiga olgan. Raqslar qarsak jo'rligida ham ijro etilgan. Qarsak urish jo'rligida o'ziga xos «Qarsak o'yin» san'ati shakllangan. «Qarsak o'yin» xalq tomosha san'atining qadimiy ko'rinishlarqdan biri hisoblangan. Qarsak chalib, usul (ritm) hosil qilish va unga mos harakatlar topib o'ynash, Qarsak o'yinining asosiy belgisi bo'lganligi haqida ma'lumotlar mavjud. U asosan ikki yirik xil – «Besh qarsak» va «Mayda qarsak»dan iborat bo'lgan. Qarsak o'yini ibtidoiy ovchilarning turli o'yinlari, ba'zi marosim raqslari negizida hamda sodda dunyoqarashlar bilan bog'liq holda yuzaga kelib, ko'p asrlik taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Asrlar davomida u shaklan va mazmunan o'zgarib, madaniylashib, xalq orasida ommalashib, bizgacha yetib kelgan. Xalq cholg'ularida chalishni o'rganishning interaktiv metodikasi" ning o'ziga xos jihatlari, dastlabki bosqichdan boshlab uzviy va uzluksiz ta'lim olishdagi yo'l-yo'riqlar, maktablari, anhanalari, zamonaviy ijrochilik, badiiy ifoda va talqin, repertuar tanlashdagi ta'lim-tarbiya masalalari, mutaxassislik fanlarini o'qitish shakl va uslublari xususida zarur umumiy mahlumotga ega bo'lishlik oliy ta'dimda egallanadi. Shuning uchun BMSM maktablari o'quvchilariga zamon talabi asosida bilim berish poydevorini mustahkam qo'yish maqsad ekan oliy ta'lim bitiruvchilari o'zlarini shu jarayonga puxta tayyorlashlari talab etiladi. Bunda albatta zamonaviy pedtexnologiya, innovatsiya metodlarini nazariy va amaliy egallash zarurligini e'tirof etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.I.A .Karimov."Yuksak manaviyat- yengilmad kuch"Toshkent 2008 yil.
- 2.Mahmudov M."Pedagogik mahorat".Toshkent 2002 yil.
- 3.Yo'ldoshev J."Yangi pedagogik texnologiya" Toshkent 1999 y.
- 4.Nishonova Z.T".Oliy maktab psixologoyasi"Tosh 2003 yil